

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.2.2/12>

Павлова А. К.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРАНСЛЯЦІЯ ТА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ ІДЕЇ ЖИТТЄВОГО СЕНСУ ЛЮДИНИ В УСНІЙ ПОЕЗІЇ

У статті проаналізовано аспекти втілення ідеї життєвого сенсу особистості через діалектику іманентного і трансцендентного на прикладі творів необрядового ліро-епічного фольклору. В аспектах структурування антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору феномен віри відіграє важливу роль, оскільки осмислюється як конститутивний момент творення духовного універсуму людини. На прикладі фольклорних подій, представлених у необрядовій усній поезії, розкриваються аксіологічні компоненти віри – здатність наповнити певним онтологічним змістом трансцендентне сприйняття Бога.

На основі комплексної характеристики концепції необрядового ліро-епічного твору поняття духовності розкривається не лише як екзистенційна ознака, але як здатність індивіда до самотрансцендентності, що, очевидно, пов'язано і з особливостями раціо, в якому синтезуються різноманітні константи про буття та людину. На прикладі фольклорних текстів представлений морально-етичний вчинок досягається через магістральне екзистенційне слово, яке розкриває сутність героя фольклорного твору на рівні духовного універсуму. Водночас, особистісна екзистенція постає у кореляції з магістральним життєво важливим цілепокладанням, усвідомленням свого покликання. Поряд із тим, авторська інтенція обертається навколо конституювання базових рис культурно-суспільного ідеалу. Завдяки прагненню до самотрансцендентності герой необрядової ліро-епічної пісні долає переешкоди природної недосконалості, досягає власні сили у жорстокій боротьбі з трагічністю буття. Модель світу об'єктивується в сфері пошуку істини на тлі універсальної еволюції, тобто трансцендентності буття. Ідея в традиційному творі перестає бути чимось абстрактним, вона матеріалізується завдяки екзистенційному вчинку, фактично функціонує з реальними речами, породжуючи все нові й нові моделі взаємодії

Ключові слова: ліро-епічний фольклор, фольклорна подія, культурна традиція, екзистенційний діалог, текст, поетична метасистема, балада.

Постановка проблеми. Репрезентований у фольклорній події іманентний досвід особистості розкривається в аспекті трансцендентальної єдності. Поліаспектне дослідження цієї проблеми сприяє окресленню структурних компонентів антропологічної моделі ліро-епічного фольклору. Через аналіз фольклорного образу уможливується осмислення феномену переживання власного існування, взаємодії з іншим, діалогу з Богом. У процесі дослідження концептуально-аксіологічного простору фольклорного твору важливим є з'ясування трансляції та об'єктивації фольклорної ідеї сенсу життя, дослідження екзистенційного діалогу, його ролі в процесах поетичного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему іманентного – трансцендентного досліджували представники філософії Н. Жиртуєва, У. Луц-Пурій, Л. Федорів, В. Бентлі, М. Стрінгер, О. Дж. Б. Хемптон, на прикладі фольклорних текстів – Л. Дунаєвська, О. Наумовська, О. Кузьменко та інші вчені. Сучасний канадський мислитель А. Дж. Б. Хемптон, порівнюючи концепцію трансцендентного й іманентного у вченнях Фоми Аквінського та І. Канта, наголошує на тому, що у вченні середньовічного теолога Бог є радикально трансцендентним і від усього сущого вирізняється саме як “*primum ens*” (Первинне буття), тому що Його не можна порівнювати з тими речами, які мають попередню при-

чину свого настання. Водночас, Бога можна вважати також і іманентною сутністю, адже з Ним пов'язане існування усього сущого, «оскільки всі створіння беруть участь у Богові, який визначає їхню природу. Саме через цю іманентність ми пізнаємо трансцендентність» [10, с. 193]. Поряд із тим, на основі порівняльного аналізу двох філософських концепцій, А. Дж. Б. Хемптон резюмує, що «для Канта трансцендентне стоїть над іманентністю. Він вважає трансцендентне таким, що «виринає» за межі можливого досвіду, та іманентне таким, що перебуває «повністю в межах можливого досвіду» [10, с. 194].

Метою статті є дослідження трансляції фольклорної ідеї життєвого сенсу на прикладі ліро-епічного фольклору, діалектики іманентного і трансцендентного, з'ясування ролі екзистенційного діалогу в аспекті самотрансценденції особистості.

Виклад основного матеріалу. Антропологічна модель усної необрядової поезії – це складна поліаспектна структура, яка розкривається через концептуальний простір, а також на рівні консекутивності. Важливим є дослідження етико-філософської парадигми фольклорного твору, в якій репрезентована універсальна модель буття, в осерді якої постає тріада Бог – людина – буття. У творах необрядового ліро-епічного фольклору на рівні наративного компоненту переплітається розуміння Бога як трансцендентної та іманентної сутності, яка здатна трансформувати і онтологічний, і духовний виміри побутування людини. Ці видозміни, безумовно, пов'язані з переживанням людиною власного існування, переживанням часу як цінності буття [8, с. 292–293].

Отже, в уснопоетичному фольклорному творі, окрім філософського ракурсу, розгортається також і теологічний. Очевидно, що через релігійну складову виявляється здатність особистості до самотрансценденції, що, передусім, виражається у вірі, яка сприяє розвитку людини як цілісної особистості. Сутність віри може розкриватися в аспекті виходу за межі суб'єктивності, що й може бути пов'язано з відходом від егоцентризму, переоцінкою цінностей, пріоритетністю утвердження морально-християнських імперативів. Це проєктує буття на реалізацію ідеалу, сутність якого розкривається у образі Спасителя Світу: «Я – дорога, і правда, і життя» [3, с. 1332].

Таким чином, в аспектах структурування антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору феномен віри відіграє важливу роль, оскільки осмислюється як конститутивний момент творення духовного універсуму людини.

На прикладі фольклорних подій, представлених у необрядовій усній поезії, розкриваються аксіологічні компоненти віри – здатність наповнити певним онтологічним змістом трансцендентне сприйняття Бога.

Сучасні вчені виокремлюють кілька видів віри. Серед них – духовно-релігійна як продуктивна форма релігійної віри, що пов'язана з модусом осмислення життєвих сенсів суб'єкта у взаємодії з сенсами вічного буття. Поняття віри актуалізується в ракурсі особистісних інтенцій, рівнозначних духовному саморозвитку, підтвердження постулатів віри особистим прикладом. Серед різновидів віри – аутоперсональна віра, тобто віра в себе (самоствалення, самооцінка, самоприйняття, самоповага). Наступним видом є інтерперсональна віра, яку детермінують через механізми прийняття суб'єктів у багатогранному життєвому поступі. Одним із видів продуктивної віри є віра в цінності суспільного характеру, зокрема в істину та справедливість, відданість батьківщині, демократичний устрій, особистісний та суспільний ідеали тощо [1, с. 30–31].

Аналіз фольклорного тексту уможлиблює виокремлення різних рівнів антропологічної моделі як складної, ієрархічної, поліфункціональної системи. На аксіологічному рівні представлено комплекс моральних та естетичних цінностей. Першопричиною формування особистості є, передусім, осмислення власної іманентної недосконалості, а також внутрішньої інтенційності, пов'язаної зі спрямованістю на духовну повноту, переборювання власної недовершеності завдяки гносеологічним факторам існування, усвідомленню своєї ролі в трансформаційних процесах індивідуального та суспільного характеру [8, с. 294–295].

На основі комплексної характеристики концепції необрядового ліро-епічного твору поняття духовності розкривається не лише як екзистенційна ознака, але як здатність індивіда до самотрансценденції, що, очевидно, пов'язано і з особливостями раціо, в якому синтезуються різноманітні константи про буття та людину. Спираючись на роботи В. Франкла, сучасні вчені пропонують визначати три рівні самотрансценденції. По-перше, пошук ситуаційного значення, що передбачає пізнання цінностей духовного характеру, які можуть виявлятися поза особистими або ситуативними обмеженнями. Зокрема, йдеться про екзистенційне сприйняття тієї події, в якій людина наразі опинилася, тобто комплекс переживань, «відкритість, цікавість та співчуття» [11, с. 3–4].

По-друге, акцентовано на пошуку власного призначення як прагнення досягти вищої мети, життєвих цілей, певного конкретного сенсу, пов'язаного з утіленням вищого блага, життя заради інших. По-третє, виокремлюється ще й остаточний сенс, тобто прагнення спрямувати свій погляд за обрїй наявного контексту буття, емпіричної замкнутості, часо-просторового континууму, тобто віднайти шлях до трансцендентної сфери [11, с. 3–4].

Наприклад, у ліро-епічних піснях про визвольні змагання середини ХХ ст. («Прощай, холодная темница», «Там, у пеньках, на хуторі, під лісом», «Це на Холмщині діялось, у початок зими», «А в середу дуже рано») пошук сенсу як прагнення до самотрансцендентності виявляється на рівні екзистенційної свідомості автора-оповідача, який ілюструє наявну подію через уявлення про вищу мету людського існування. Такою вищою метою постає прагнення служити своєму народові. Художній універсум фольклорного твору розкриває антитечність фізичного та духовного просторів через представлення фольклорної події в усіх натуралістичних деталях [6, с. 388–389].

У пісні «Там, у пеньках, на хуторі, під лісом» представлено подію оточення загону повстанців більшовиками, момент поранення революціонера «Жука» з подальшим потраплянням у полон до ворога, детальний опис катувань українського революціонера:

І ще не скоро смерть його приходить –
кат живим його у руки взяв,
виколов очі, розпікав залізо,
на ордени – колики вбивав! [6, с. 415]. У фінальній частині ліро-епічної пісні звучить заклик до борців цього загону, який сприймається як заклик до всього народу не здаватися попри загрозу величезних страждань та фізичного знищення, а йти далі до перемоги, «щоб рабами жить не довелося» [6, с. 415].

Таким чином, на прикладі текстів необрядової усної поезії представлений морально-етичний вчинок осягається через магістральне екзистенційне слово, яке розкриває сутність героя фольклорного твору на рівні виявів самотрансцендентності особистості, розвитку внутрішнього світу. Водночас, особистісна екзистенція постає у кореляції з магістральним життєво важливим цільпокладанням, усвідомленням свого покликання. Поряд із тим, авторська інтенція обертається навколо конституювання базових рис культурно-суспільного ідеалу. Завдяки прагненню до самотрансцендентності герой необрядової ліро-епічної

пісні долає перешкоди природної недосконалості, осягає власні сили у жорстокій боротьбі з трагічністю буття. Модель світу об'єктивується в сфері пошуку істини на тлі універсальної еволюції, тобто трансцендентності буття.

Отже, на рівні фольклорної свідомості духовність виявляється як особистісне прагнення не до замкненості в горизонтах власної екзистенції, а до розгортання простору екзистенційного буття на основі спільності з трансцендентністю як утіленням абсолютно-духовного. Водночас, реалізація самотрансцендентності розкривається через важливі моменти, представлені концепцією необрядової ліро-епічної пісні. Це, зокрема, віра у власні сили, власну стійкість, а також вияви морального самоосмислення, самореалізації у соціальному та природному середовищах.

Універсальна модель буття, представлена в календарно-обрядовій поезії, також розкриває ситуацію прагнення до самотрансцендентності через філософію діалогічності. Наприклад, у колядці «А в чистім полі два яворове» подано екзистенційний діалог між «стрільчиком молодим на ймення Михайлик» та Божою Матір'ю:

– Ой стрільче, стрільче, за чим ты тужиш?
Ой стрільче, стрільче, кому ты служиш?
Ой тужу, мати, за сонцем ясним,
За щастям люду, за щастям красним.
Ой служу, Мати, Богу святому,
Ой служу, Мати, краю рідному [4, с. 35].

Концепція представленого фольклорного тексту розгортається в плані осмислення взаємопроникнення фізичного та метафізичного просторів, діалектики іманентного та трансцендентного. Поряд із тим, необрядовий ліро-епічний твір виявляє, що паралельно можуть співіснувати два види дійсності, які зафіксовані індивідуальною свідомістю унаслідок пізнання різних об'єктів, сутність та специфічні характеристики яких закріплюються на різних етапах гносеологічного процесу.

В етико-філософській парадигмі уснопоетичного твору репрезентується особлива панорама буття, на рівні якої фольклорна свідомість фіксує різні суб'єкти та об'єкти в універсальній цілісності: яким чином вони репрезентовані і яка мета їхнього існування. Розгортання в художній метасистемі певної ідеології відбувається через певні сфери емпіричного світу, здійснюючи вплив на реципієнта, який перебуває на різних магістралях освоєння часопростору. Таким чином, ідея набуває аксіологічного характеру, вона утверджується в комплексі цінностей, які визначають

основу буття. Ідея в традиційному творі перестає бути чимось абстрактним, вона матеріалізується завдяки екзистенційному вчинку, фактично функціонує з реальними речами, породжуючи все нові й нові моделі взаємодії. Форми переходу ідеї на трансцендентний вимір можна дослідити на прикладі ліричних пісень на тему визвольної боротьби українства, зокрема, в моментах трансферу ідеального в метафоричні образи:

А на моїй високій могилі
там пишно квіти розцвітуть,
що я загинув за Україну,
це ти про мене не забудь [6, с. 365].

У наведеній пісні «Прощай, холодная темнице» квіти постають не лише об'єктом матеріального світу, але й образом, породженим ідеєю, та своєрідним продовженням, тобто втіленням добра, істини, свободи, омріяного майбутнього. Сигніфікативний характер певної ідеї об'єктивується через акумуляцію живого досвіду особистості, долучаючи різні аспекти світовідчуття, долаючи темпоральні траєкторії.

Окрім того, на етапі переходу іманентного в трансцендентне виявляються певні ознаки мінливості різних об'єктів буття. Завдяки ознакам мінливості розгортається відповідне уявлення про ідеальний омріяний світ. Аналіз фольклорних текстів уможливує осмислення буття в контексті морального та естетичного ідеалів, цінностей, принципів, установок тощо. Ці уявлення склалися протягом багатовікової історії українського етносу, завдяки цьому комплексу відбувалася координація міжособистісних та суспільних взаємин, становлення багатогранної культурної традиції, репрезентованої в творах фольклору. Сучасні вчені серед базових складових комунікації у сфері фольклорного буття виокремлюють такі: «адресант (автор) – народ; адресат – людина/народ; повідомлення; канал комунікації; інформаційний шум; фільтри; контекст і ситуацію» [9, с. 65].

Дослідження необрядової усної ліро-епічної поезії підтверджує той факт, що осмислення моделі буття є тим наріжним каменем, навколо якого відбувається увесь послідовний процес відображення дійсності. Гносеологічний аспект цього питання полягає в тому, що від різних модусів осмислення буття залежить спосіб реінтерпретації особливої людської реальності. Водночас, без осягнення проблеми буття унеможливується розкриття проблеми фольклорного пізнання.

Ознаки мінливості в процесі художнього моделювання картини буття можна спостерігати на прикладі різних жанрів необрядового ліро-епіч-

ного фольклору. Зокрема, в творах «Маковиця не орана», «Ой ходила Марисуня по луці», «Сумно сонце ісходило в українському селі», «Штирнадцятий рік смутний настав» тощо показано контрастність суцього та належного, трансформаційні процеси в структуруванні моделі буття. Таким ознаками мінливості постають варіації суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, зміна усталених уявлень про формати аксіологічного ядра. Наприклад, у баладі «Маковиця не орана», де екзистенційна подія виокремлює позитивне ставлення коханої людини до вояка, на противагу збайдужілому ставленню членів родини: матері, батька, сестри, брата, яких турбують матеріальні здобутки: «...Де твій товар, / Гей, што-сь на війні завоювал?» [2, с. 30]. Зрештою, позитивним сенсом наділяється образ коханої дівчини, яка «білу хустку поторгала, / Гей, його рани завивала». [2, с. 31].

Очевидно, що авторська інтенція спрямована на розкриття моральної оцінки вчинку, домінування сутності дії поряд із сутністю номену. Така поетична реконструкція, водночас, сприяє творенню моделі належного у людському бутті:

Боже, боже, помож тому,
Гей, хто не жичит ані свому!
Ліпше мила, як отець, мати,
Гей яко сестра і як брати [2, с. 31].

Такі картини, представлені в уснопоетичному тексті, можна інтерпретувати як парадокси буття. Поряд із тим, очевидним є те, що саме буття та його структурні компоненти постають як об'єктивно наявні, такі, що не залежать від побутування різних суб'єктів, а їхня сутність починає розкриватися в ході пізнавальної діяльності. Саме гносеологічний ракурс сприйняття фольклорного тексту оприявнює безпосередні взаємозв'язки особистості з її буттям.

Представлені в необрядовому ліро-епосі парадокси буття сприяють розширенню обріїв практично-пізнавальної діяльності, актуалізуючи цінність фольклорного тексту в освоєнні життєвого простору. Наприклад, в сучасних новостворених піснях-хроніках представлено картини буття з точки зору безпосередніх очевидців подій. Доба тоталізму розпізнається за реалістичними фрагментами, які постають своєрідними маркерами епохи. У пісні «Сумна історія» зі збірника Р. Кумлика «Гуцульські співанки» модель буття представлена в ієрархічній структурі: причина екзистенційної події («руські прийшли в Галичину»); сутність події («ни одному розстріляли рідненького тата»; «слабаки тай фальчуни зрадили Вкра-

їну»; «взели карабін на плечі – у братів стріляли»); осмислення парадоксів життя («пішло в Сибір я сусідів – ніхто це ни знає»); утвердження імперативів істини та свободи («самостійну Україну помали будуймо») [5, с. 56–57].

Висновки і пропозиції. У художній метасистемі ліро-епічного твору відбувається об'єктивізація фольклорної ідеї життєвого сенсу людини. Представлені парадокси буття уможливають дослідження антропологічної моделі уснопоетичного твору в плані актуалізації суцього–належного. Особливого значення в аспекті самотрансцендентності людини набуває

екзистенційний діалог, представлений на текстовому та позатекстовому рівнях.

У поетичній макросфері фольклорна ідея репрезентується в особливих формах. Представлена універсальна модель буття вирізняється від самого буття та його сегментів. Таким чином, концепція традиційного твору спроектована на формування знання про буття, його структурування, основні категорії, чинники, коло імперативів, ідеї та породжені ними образи, аспекти переходу іманентного в трансцендентне. Фольклорне пізнання спрямоване на виявлення сутностей, систематизацію, впорядкування буття або певної його сфери.

Список літератури:

1. Алексеева Ю.А. Класифікація форм і видів віри особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 28. С. 21–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_28_4 (дата звернення: 16.05.2023).
2. Балади / упоряд. О. Дея та А. Ясенчук. Київ: Дніпро, 1987. 319 с.
3. Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. WORLD WIDE PRINTING, 2004. 1185–1523 с.
4. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2021. Т. 2. 592 с.
5. Кумлик Р. П. Гуцульські співанки / упоряд. В. Нагірняк; ред. Л. Звенигородська. Чернівці: Друк Арт, 2015. 215 с.
6. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25. Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Торонто – Львів: вид-во «Літопис УПА». 1996–1997. 556 с.
7. Павлова А. К. Екзистенційна свідомість наратора в аспекті світовідчуття (на прикладі ліро-епічних пісень про національно-визвольну боротьбу українців середини ХХ століття). *Народознавчі зошити*. 2022. № 2. С. 385–390. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.02.385>
8. Павлова А.К. Іманентне і трансцендентне як аспекти однієї ідеї у поетичній творчості Оксани Шалак. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2018. Випуск 15. С. 289–295.
9. Побідаш І.Л. Фольклор як комунікаційний феномен. *Обрії друкарства*. 2014. № 1. С. 163–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2014_1_20 (дата звернення: 16.05.2023).
10. Hampton A. J. B. Transcendence and Immanence: Deciphering Their Relation through the Transcendentals in Aquinas and Kant. *Toronto Journal of Theology*, 2018. 34/2, pp. 187–198. URL: <https://philarchive.org/archive/HAMTAI> (дата звернення 12.04.2023). DOI: 10.3138/tjt.2018-0063
11. Worth P. and Smith M.D. Clearing the Pathways to Self-Transcendence. *Frontier in Psychologi*. 2021. Volume 12, pp. 1–6. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/fpsyg-12-648381%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/fpsyg-12-648381%20(1).pdf) (дата звернення: 16.05.2023). DOI: 10.3389/fpsyg.2021.648381

Pavlova A. K. TRANSMISSION AND OBJECTIVATION OF THE FOLKLORE IDEA OF THE MEANING OF HUMAN LIFE IN ORAL POETRY

The article analyzes the aspects of the realization of the idea of the life meaning of the individual through the dialectic of the immanent and the transcendent, using the example of works of non-ritual lyric-epic folklore. In aspects of the structuring of the anthropological model of non-ritual lyric-epic folklore, the phenomenon of faith plays an important role, as it is understood as a constitutive moment of the creation of the spiritual universe of a person. On the example of folklore events presented in non-ritual oral poetry, the axiological components of faith are revealed – the ability to fill the transcendental perception of God with a certain ontological content. On the basis of the complex characterization of the concept of a non-ritual lyric-epic work, the concept of spirituality is revealed not only as an existential feature, but as an individual's ability to self-transcendence, which is obviously connected with the peculiarities of the ratio, in which various constants about being and man are synthesized.

On the example of the texts of non-ritual oral poetry, the presented moral and ethical act is understood through the magisterial existential word, which reveals the essence of the hero of the folklore work at the level of manifestations of self-transcendence of the individual, the development of the inner world. At the same time, personal existence appears in correlation with the main vital goal-setting, awareness of one's vocation.

At the same time, the author's intention revolves around the constitution of the basic features of the cultural and social ideal. Thanks to the desire for self-transcendence, the hero of a non-ritual lyrical epic song overcomes the obstacles of natural imperfection, realizes his own strength in a cruel struggle with the tragic nature of existence. The model of the world is objectified in the field of the search for truth against the background of universal evolution, that is, the transcendence of existence.

Key words: lyric-epic folklore, folklore event, cultural tradition, existential dialogue, text, poetic metasystem, ballad.